

МЕДІАКУЛЬТУРА

УДК 007:655

ФАКТ ЯК МЕТАФОРА

Наталія Благовірна

*Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки,
вул. Винниченка, 30 а, 43025, Луцьк, Україна
e-mail: blagovirna.n@gmail.com*

Досліджено причини фактичних помилок. Обґрунтовано незамінність редактора, необхідність розвивати критичне мислення у студентів. Запропоновано ввести едиторику до навчального плану магістерських програм різних галузей.

Ключові слова: факт, постправа, едиторика, редактор, критичне мислення, журналіст, навчальний план.

Виголошений чи опублікований текст об'єктивує дійсність, не лише надає їй значимості, а й розпочинає її інтерпретацію. Впродовж століть цивілізаційний досвід надавав ваги правді й вважав брехню відхиленням від норми. Попри існуючі закапелки, де визнавалася статусність вигадки, як-от белетристика, особливості топографії тогочасного світу були вмотивовані раціональною дійсністю. Однак колоніальний досвід укупі з масовими практиками поширення інформації створили вигадану систему координат, в якій зчитування непомильних істин й знань перетворилося на квест, й не лише через інтерпретаційне тлумачення, а й унаслідок свідомого вигадування подій, наповнення фальшивим контекстом, врешті через змішування правди й брехні, що імітує дійсність. Мутаційні версії правди настільки очевидні, що навіюваний «ефект реальності» отримав дефініції в авторитетних виданнях. Оксфордський словник англійської мови визначив слово «постправа» (post-truth) як слово 2016 р., так охарактеризувавши обставини, коли об'єктивні факти менш впливові на формування думки суспільства, аніж емоції та особисті переконання [10]. Реальний світ немов розчиняється у вигаданих конфігураціях. Цьогорічна доповідь «Мюнхенської конференції з безпеки» «Постправа, постзахідна ера, постліберальний порядок?» [11] вводить термін у контекст інформаційних воєн. З огляду на кризовість суспільно-політичного тла в Україні, горезвісні махінації російських ЗМІ стосовно викривлення реальної ситуації в Україні актуалізуються розвідки, присвячені потребі вивіряння інформації, популяризації критичного мислення, покликані стимулювати видавців, редакторів, журналістів замислюватися над глобальними впливами власної професії. Й неминуче закликають піддати аналізу контекст «постправи» у скомпрометованій текстовій дійсності медіапростору.

Якщо тоталітарні практики конструюють вигадану дійсність, то сучасні медіа, транслюючи вигадані уривки, інколи навіть несвідомо, стають інструментом, що розвиває та населяє її реальними людьми, що виявляється у новій події. Спотворена інформація здатна вплинути не лише на сучасників, для яких є мірилом взаєморозуміння, а й на сприйняття наступних поколінь. Розвідка покликана ескізно окреслити причини й наслідки розміщення повсюдно невивіреного контенту, на основі вже здійснених досліджень й одночасно в індивідуальних контурах. Заявлена тема не претендує ані на всеохопність, ані першість, радше аналізує поняття, які хоч і розглядалися вченими-попередниками – А. Мільчиним, О. Сербенською, Н. Зелінською, А. Капелюшним, В. Теремком – проте потребують безперервного уточнення у процесі досліджень, аби окреслити причинну циклічність певних суспільних процесів, знайти адекватні інструменти очищення культурного простору й колективної пам'яті.

Публікація є способом визначити особне місце едиторики й підкреслити універсальність методологічно узгодженого інструментарію, який з її допомогою застосовують. Водночас є спробою вивищити едиторику, яка, набувши власну суверенність, спроможна стати евристичним мірилом усєї культурної всеохопності, здатна вплинути на природу та долю глобального людства.

Гіпотетичне середовище, як і будь-яка фальсифікація, втрачає привабливість, відтак і дієвість під час верифікації. Такі «чітко обумовлені критерії» віддавна теоретично усвідомлені й застосовувані професійною редакторською та видавничою практикою – едиторикою. Однак окремі припущення про глобальну комп'ютерну заміну редактора нав'яли панівну естетику масової невивіреності стихійної комунікації. Частково з огляду на непомітність редакторської праці, адже «її суспільна корисність губиться на тлі авторських здобутків», що значною мірою пояснюється, як зазначає znana дослідниця Н. Зелінська, «закритістю» професії редактора для широкої публіки, візуальною непомітністю його, часом титанічних, зусиль з поліпшення авторського оригіналу, коли він вже перебуває на стадії готового видання чи публікації, зрештою, традиційною невдячністю цих зусиль» [4, с. 45–46]. Частково вмотивоване культурною споживанням з домінуючим принципом злободенності, що нівелює та знецінює безперервне критичне осмислення дійсності. «Чи потрібно редакторові оцінювати фактичний матеріал? Таке питання виникає зазвичай у тих, хто помічає суперечливість між трудомісткістю редакторської перевірки точності та достовірності фактичного матеріалу і тезою: *за все відповідає автор*. Якщо відповідає, нехай сам і вивіряє. Видавцям необхідно вибирати авторів сумлінних, відповідальних, тоді все буде гаразд і без редакторської перевірки фактичного матеріалу. Однак докази ці важко визнати правомірними» [6, с. 225–226], – зазначає досвідчений редактор А. Мільчин. Авторитетний автор теж може помилитись, без перевірки про це не дізнаєшся, – підсумовує дослідник. Зрештою найгучніші фактичні помилки не були зумисними. Опублікувавши «451° за Фаренгейтом», Р. Бредбері вибудував назву твору на підставі того факту, що, нібито, при цій температурі самозаймається папір. Насправді папір самозаймається при температурі трохи вище 450 градусів, але за Цельсієм. Невдовзі після опублікування автор зізнався, що помилка була спровокована консультацією із фахівцем пожежної служби, який і сплутав температурні шкали. Власне покладатися на пам'ять (хоч би й експерта) – типова хрестоматійна причина фактичних помилок.

Вимога оперативності друку, вкупі із застосованим помилковим прогнозом некоректних вивірок опитування спричинилися до послаблення редакторської пильності, водночас до гучних падінь авторитетності медій під час завершення виборчих кампаній у США. Історичне фото 1948 р. зафіксувало момент репутаційного фіаско газети «Chicago Tribune», що у матеріалі «Dewey Defeats Truman» засвідчила перемогу Т. Дьюї [12] (див. фото 1). Фундаментальні доктрини едиторики спонукають редактора критично осмислити не лише будь-які цифри, а й встановити коректність висновків, вибудованих на основі цих фактів. Журналісти «Chicago Tribune» опитали достатню кількість випадкових респондентів телефоном, не врахувавши, що у 1948 р. телефон був доступним лише заможним американцям, відтак значна частина електорату демократів не була врахована. Задіявши експертне середовище, застосувавши критичне осмислення, можна було уникнути помилкової гіпотетичності. Як зрештою запобігти фактичній недостовірності обкладинки «Newsweek», що передчасно привітала з перемогою Х. Клінтон у 2016 р. (див. фото 2).

Фото 1. Новообраний президент США Г. Трумен демонструє примірник газети з недостовірним прогнозом, як свідчення тріумфу

Послаблення редакційної пильності, спровоковане прагненням до оперативності та першості інформування, звісно прикро візитує комунікативні інтенції видавничого органу, однак в оптиці читачьких опіній такі помилки засвоєні досвідом. Сьогодні повинні більше турбувати, як на мене, розмаїті *вростання у соціокультурний простір свідомо невивірених текстів через усунення редактора*. Доказом занедбаності евристичного потенціалу едиторики видавничим середовищем є хоча б той факт, що невивіренисть стає допустимою у, здавалося б, такому герметичному середовищі, як наукова та освітня комунікація. Припускаю, тому що наука сьогодні стала надсе-

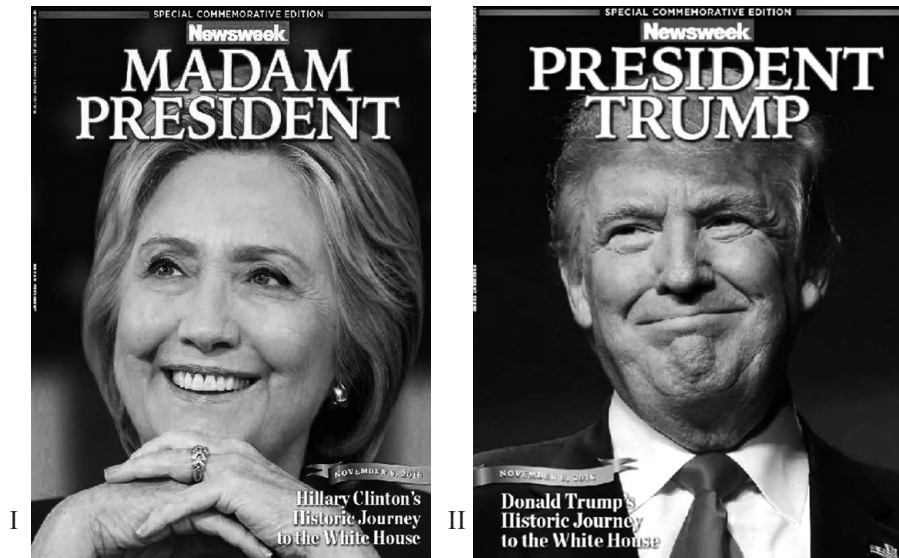

Фото 2. Обкладинка «Newsweek», вилучена з продажу невдовзі після з'яви (I), та її альтернативна загальнопоширена версія (II)

рйозною самодостатністю. Суспільство, надавши їй статусності й визнання, немов анексувало «членів Ордену» (за Г. Гессе). Маючи прагнення підвищити продуктивність праці, Magister Ludi остаточно перейнялись повсюдним змагальним духом.

Доєдналося ще й те, що витратна наукова книга була реабілітована видавцями здебільшого у самвидавівській концепції з присвоєнням атрибутики видавничої марки та ISBN, рентабельність якої вмотивована авторською (особистою чи «грантозумовленою») спроможністю оплатити витрати на підготовку видання. Наслідком стала втрата концептуальної цілісності едиторики. Про деструктивність «новітньої» методики підготовки тексту, яка редукує редакторський супровід, авторка вже писала, номінуючи мутаційну версію самвидаву «псевдовидавничою концепцією», що «нешадно акумулює ринкові імпульси у ситуативний прагматизм, може спровокувати кінець великої ідеології» [1, с. 138]. Невивіреність проникає у раціональні форми комунікації, водночас у мінімізованому накладі, що власне посилює закритість середовища та ускладнює постреакцію. Однак навіть подібна відмежованість наукових репрезентацій усе ж не виключає їх видимість для світу. Так, іманентна етика пізнання заперечує можливість покликать у монографіях на невивірені (хіба щоб їх знешкодити) джерела, зокрема на «Вікіпедію» (!), як от у монографії «Теорія мережевої комунікації» [3]. Аргументованість відсутності дефініції певного поняття подолано самою природою наукової комунікації, вона у цьому сенсі статична, віддзеркалює автономні різноманітності, що не бояться зберігати вірність індивідуальному поклику до досконалості. Тож, звички мислення, породжені віртуальною свідомістю, неминуче повинні бути подолані прагненням до впорядкованості, що окреслює «зону комфорту» не лише читача, а й автора.

Видавниче середовище України на загал не усвідомило небезпеки зміни стилю комунікаційної поведінки авторів, читацької культури. Цифрова книжність породила

ла (вже зараз можна з впевненістю висувати, на якийсь час) інтелектуальні трансформації, завдяки яким, як зазначає Д. Тапскотт, читачі (як і автори. – *Прим. Н.Б.*) постають як редактори та видавці видань [8]. Н. Зелінська зауважує: «автор, здатний скласти (а якщо ще й зверстати!) власний текст перед поданням його у видавництво, у більшості випадків переконаний, що його матеріал уже повністю готовий... до поліграфічного відтворення: «спрацьовує» магія друкованого тексту і сформатованої шпальти» [4, с. 79]. Пізнавальна культура змінена наскільки, що новочасна нормативність допускає випуск у світ галузевих видань «чайників для чайників», автори яких хоч і охоплені фаховою комунікацією, однак свідомо минають незалежну критичну оцінку (вочевидь, засвідчуючи, що індивідуальний досвід повинен бути засвоєний безапеляційно), тож можуть бути класифіковані як «чайники». «Між тим, реалії, в яких сьогодні відбувається творення українського інформаційного продукту, зокрема, книжки, та наповнення книжкового ринку загалом (<...> нерозуміння специфіки книжки, що є не пересічним товаром, а суспільно значущим витвором людського інтелекту, тотальне зниження рівня як філологічної грамотності, так і, на жаль, загальної культури авторів, та ін.), – стверджує Н. Зелінська, – мали би, навпаки, спонукати і практиків (від яких залежить ефективне функціонування галузі), і, особливо, теоретиків (які цих практиків надихають, організують чи стримують) подивитися на редагування як на форму діяльності, що може суттєво вплинути на загальний рівень комунікативної культури суспільства, забезпечуючи усім верствам безперешкодний обмін усіма видами потрібної інформації» [4, с. 67]. Позачасовість та універсальність методологічного інструментарію едиторики передбачає еверетичну ієрархію цінностей, де випуск друкованих праць, на думку М.-Дж. Клайн, як і Дж.-Дж. МакГанна, є «фундаментально соціальним більше, ніж індивідуальним» [4, с. 70]. Щойно авторський текст амбітно виголошує прагнення на видавниче втілення у формі кодексу, одразу нівелюється його право на самодостатність й проголошується незмінність редакторського опрацювання та рецензійного супроводу. Навіть при оглядовому ознайомленні «професійний читач» – редактор (за В. Різуном) викрив би порушення родо-видових рубрикаційних зв'язків внутрішньої структури видання, номінованого автором як «культурологічне, політичне, а водночас і полемічне дослідження» – «Про дозу дьогтю в бочці меду (Статистика українського друку на тлі гібридної війни)» (2017). Задекларувавши назву видання («Про дозу дьогтю в бочці меду»), автор водночас подав однойменну підпорядковану рубрику (шосту за рахунком, весь текст структуровано у п'ятнадцятьох рубриках без супроводу передмови, вступу чи висновків), що ускладнює сприйняття та розуміння підпорядкованості та взаємозв'язку частин тексту. Як зрештою, й некоректність фактичних зіставлень, що припасовані до теоретичних узагальнень автора, як-от про «надмірну скромність книговидавничої діяльності українських університетів» свідчить, на думку автора, кількісне сумарне зіставлення книг, випущених п'ятіркою видавничих університетських лідерів України – 646 одиниць, й Росії – 2537 [7, с. 25] (хоча б тому, що ринкова мотивація спонукає орієнтуватися на ймовірний збут з огляду на кількість студентів, яких, без сумніву, в Росії значно більше, як і населення загалом).

Церемоніал книжкового кодексу сьогодні хоч і атакований мутаційними видозмінами, проте й надалі (!) підпорядкований буттєвому досвіду едиторики. Вже вкотре проголошено: «Попри еволюцію матеріальної конструкції, книга як у давні часи, так і в електронну епоху, перш ніж потрапити до читача, проходить попередню

«селекцію», певним чином осмислюється, вписується в контекст, урешті-решт пропонуючи читачеві знання та досвід, варті асиміляції» [1, с. 129]. Технічне набуття друкованої форми книжкового кодексу, позбавлене дієвого та осмисленого «прочитання», «перекладу» та верифікації, автоматично не перетворює текст у книгу, однак такі з'яви розхитують встановлену нормативність професійної діяльності. Логіці самвидаву надають чинності приколисувачі міркування, чи навіть мовчазне порозуміння, що за інших умов багато раціональних форм комунікації не мали б шансу на оприлюднення, позаяк видавці абсолютизують ринкові імпульси й продукують контент, на який має попит масова аудиторія. Однак автори й далі можуть ширити власні творчі надбання мережевими просторами, натомість демонструють специфічну зацикленість інфільтрувати невивірений контент у незмінно престижну репрезентацію друкованої книги.

Технічні можливості доби спровокували хаотичне нагромадження текстів, які подекуди навіть у прихистку однієї галузі не втягнуті у процес взаємоаналізу та взаємообміну. Прикладом може слугувати практичний посібник «Медіакомпас: путівник професійного журналіста» (2016). Так, при макроскопічному перегляді зміст видання розщеплюється на кілька автономних фрагментів, як-от: «1. Професійні стандарти новинної журналістики; 2. Основні жанри інформаційної журналістики; 3. Верифікація інформації та робота журналіста з соцмережами; 4. Етика в роботі журналіста; 5. Особливості висвітлення збройних конфліктів; 6. Юридична відповідальність журналістів і редакцій», що легітимізує його як «універсальний самовчитель універсального журналіста». При мікроскопічному: зокрема викликає сумнів у допустимості інваріантних форм коректної, на думку авторів, лексики «слабобачущий» чи «особа зі слабким зором» замість некоректної «сліпий»; «слабочуючий» чи «людина зі слабким слухом» замість «глухий», бо ж порушення слуху чи зору можуть бути цілковитими. Як і нелогічне формулювання авторства на звороті титульного аркуша: «авторка: О. Голуб, співавтори: Т. Ільків, Р. Кабачій, Р. Головенко», адже академічний словник номінує співавтора, як «особу, що є автором чого-небудь разом із кимсь» [13], вивищення особи співавтора можливе, приміром, якщо ним написано більше, ніж іншими, й виявляється зокрема у послідовності подання прізвищ. Водночас у посібнику відсутні хоч якісь згадування та покликання на праці вітчизняних теоретиків журналістики та едиторики, що унеможлиблює дотиковість та віднаходження взаєморозуміння на рівні спільно визнаних наукових цінностей. Вихоплений виключно англomовний мережевий досвід (співавтори посібника покликаються саме на такі тексти) не може бути впроваджений без верифікації, адаптації та осмислення. Врешті залучення корпусу вітчизняних теоретичних розробок вмотивоване не лише розвиненістю національних професійних прийомів та методик, значними напрацюваннями практиків, що творять якісний контент, й довготривалим досвідом.

Зростання прикладів вторинного досвіду, не зануреного у вітчизняну традицію реєстрації рішень, варіантів теоретичного вибору та практичного осмислення, відстеження можливих збігів, не просіяних наукою, які проте подолали мережеві бар'єри й прагнуть закріпитися у книжковому форматі, поступово приводить до усвідомлення анархічності невивіреності й необхідності їй протистояти. Власне з огляду на це значення едиторики як низки дисциплін (або хоча б окремого курсу), вмонтованих у навчальні плани професійного циклу підготовки не лише журналістів, видавців, ре-

дакторів, а й різноманітних галузей, сприймається вже не як утопічна ламентативна риторика, а як цілком вмотивоване та затребуване міжгалузеве «занурення». Звісно ж, спонукана до «узурпування» едиториєю інших галузей може бути сприйнята виключно в аргументованому супроводі визнаних, тож, заклик Нобелівського лауреата Дж. Уотсона: «Розвивайте у студентів вміння бачити далі викладених фактів» [9], – використано свідомо, бо ж він актуалізує професійний інструментарій едиторики як новий формотворчий елемент пізнання. «Якщо вимагати від здібних студентів виключно вміння відтворювати факти та ідеї, засвоєні від інших, це не підготує їх до життя за межами навчальних аудиторій, – наполягає вчений. – Тому на своїх іспитах я все частіше ставив питання, що вимагали оцінити правдоподібність гіпотетичних заголовків із *New York Times* і *Nature*. Наприклад, чи варто вірити повідомленню про те, що було виявлено вірус, спроможний розмножуватися поза клітинами у середовищі, в якому містяться виключно низькомолекулярні попередники ДНК, РНК і білків? Будь-який студент, що відповідав на це питання ствердно, продемонстрував би тим, що не вловив самої суті мого курсу, і я не порадив би йому обирати природничонаукову кар'єру. На щастя, на це питання всі відповідали правильно» [9, с. 184]. Вмонтовування правдоподібних (але не істинних) фактів у текстову дійсність медіапростору зумовлює посилення значення медіаторів, здатних помітити, ідентифікувати, за допомогою професійних прийомів та методик виокремити фактичну подієвість, зіставити, чим власне й знешкодити.

Власне едиторики до певної міри є мистецтвом не лише вивіряння, а й узагальнення. Фундаментальні доктрини едиторики спроможні запропонувати універсальний інструментарій побудови «знанневого суспільства», встановлення істинності певних положень, забезпечити критичне осмислення певних гіпотез, врешті повернути впорядкованість хаотичному розповсюдженню інформаційного шуму синхронної комунікації. Розум навіть у мережевій транскрипції не позбавлений евристичного потенціалу, тож спроможний позбутись усіх тих форм інертності, варто лише покинути мляву толерантність мовчазного схвалення неконтрольованого авторства, наважитись заперечити цілу низку деформованих рецепцій і на рівні аксіом закріпити у суспільній свідомості «серйозні суспільні повноваження» (за Н. Зелінською) за едиториєю. Потенціал едиторики сьогодні необхідно розглядати як феномен культури, як незмінну складову «гуманітарної аури нації» (за Л. Костенко), як організовану концептуальну структуру, що може слугувати апробованим мірилом вартості у віковій безперервності. Концептуально цілісна едиторики вкупі з нагромадженим корпусом теоретичних та практичних розробок наукової комунікації здатні провести «гігієну мислення», забезпечити вироблення колективної свідомості на «основі спільної енциклопедії», бо ж «через фільтрування не засобами культури, а на ваш власний розсуд, ми ризикуємо отримати в результаті шість мільярдів енциклопедій» [5, с. 69]. На щастя, «завжди існуватиме визнана влада тих, що тепер їх називають міжнародною науковою спільнотою, якій ми віримо, тому що бачимо її можливість переосмислити та публічно виправити зроблені висновки – і так щодня» [5, с. 69]. Тож варто викрити численні наслідки тих текстових змішень, що вперто прагнуть виформувати новий тип раціональності, й актуалізувати розвідки, що аналізують репертуарну представленість та якість видавничої підготовки наукових видань, адресованих широким колам академічної громадськості та фахівцям-суміжникам.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Благовірна Н. Б. Перевідкриття «інформації брутто», або Реконфігурація все-світнього «навчального плану» та ролі редактора луцьким видавничим середовищем // Поліграфія і видавнича справа : Соціальні комунікації. – 2017. – № 1 (73). – С. 129–144. – Доступно з: <http://pvs.uad.lviv.ua/uk/articles/re-invention-of-information-gross-or-reconfiguration-of-worlwide-curriculum-and-editors-role-by-publishing-environment-in-lutsk/>.
2. Голуб О. та ін. Медіакомпас: путівник професійного журналіста : практичний посібник / Інститут масової інформації. – К.: ТОВ «Софія–А», 2016. – 184 с. – Доступно з: <http://imi.org.ua/wp-content/uploads/2017/06/Mediakompas.pdf>
3. Городенко Л. Теорія мережевої комунікації: монографія / Л. Городенко. – К.: Академія Української Преси, Центр вільної преси, 2012. – 387 с.
4. Зелінська Н. «Наука байдужа до біографій своїх творців...»: Вибрані твори. – Львів : Українська академія друкарства, 2013. – 408 с.
5. Еко У., Кар'єр Ж.-К. Не сподівайтесь позбутися книжок [Текст] / Умберто Еко, Жан-Клод Кар'єр ; переклад з франц. Ірини Словінської. – Львів : Видавництво Старого Лева, 2015. – 265 с.
6. Мильчин А. Э. Методика редактирования текста. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Логос, 2005. – 524 с.
7. Пилипчук Д. Про дозу дьогтю в бочці меду: Статистика українського друку на тлі гібридної війни. – К.: Вид. центр «Просвіта», 2017. – 64 с.
8. Тапскотт Д. Електронно-цифрове обшество / Дон Тапскотт. – М.: Рефл-бук, 1999. – 432 с.
9. Уотсон Джеймс. Избегайте занудства. Уроки жизни, прожитой в науке / перевод с англ. Петра Петрова. – М.: Астрель: COR PVS, 2010. – 464 с.
10. Доступно з: <https://en.oxforddictionaries.com/word-of-the-year/word-of-the-year-2016>. – 13.07.2017.
11. Доступно з: <https://www.securityconference.de/de/debatte/munich-security-report/munich-security-report-2017/>. – 13.07.2017.
12. Доступно з: <http://www.chicagotribune.com/news/nationworld/politics/chicagoday-deweydefeats-story-story.html>. – 13.07.2017.
13. Доступно з: <http://sum.in.ua/s/spivavtor>. – 13.07.2017.

FACT AS METAFOR

Natalia Blahovirna

Lesya Ukrainka Eastern European National University

Vynychenko St., 30a, Lutsk, 43025, Ukraine

e-mail: blagovirna.n@gmail.com

The causes and consequences of fact-mistakes are investigated. The weakening of editorial attention due to the urgency of speed, the reliance on their own memory is named among the reasons. The context of post-truth is analyzed, when the compromised texts of the media industry often build hypothetical statements that are plausible, but not true. It is alleged that the status of editors in Ukraine is underestimated. It is substantiated that it is impossible to publish texts without the active participation of the editor. The need of the constant verification of information is in the focus. The call to publishers, editors, and journalists to think over on the global influences of their own profession is proclaimed.

Concern that untested information penetrates into rational forms of communication is expressed. The cognitive culture has been changed so that Ukrainian publishers actively publish scientific and educational texts at the expense of the authors without criticizing the texts. The publications contain flaws in structure, submit untested facts and groundless conclusions, logical errors as a result of the samizdat method. The author insists that the publishing business is social rather than individual. Especially dangerous is that this justification is complicated by economic circumstances, which minimizes the cost of editorial processing. The modified version of samizdat is recognized as destructive practice, which generates a dangerous intellectual vacuum and discredits the heuristic potential of editing.

The necessity to develop critical thinking among students is argued. It is proposed to add editing to the curriculum of master's programs.

Key words: fact, post-truth, editor, editing, critical thinking, journalist, curriculum.